

Betonski spavači

Slumbering Concrete

napisao
written by

Dean Duda

fotografije
photographs by

Kadrovi iz dokumentarne serije *Betonski spavači*, 2016., ljubaznošću Hulahopa i HRT-a / Stills from the documentary series *Slumbering Concrete*, 2016, courtesy of Hulahop and HRT

Na ovogodišnjem ZagrebDoxu, festivalu dokumentarnog filma održanom u posljednjem tjednu veljače, zainteresiranoj je publici predstavljena prva epizoda četverodijelne dokumentarne serije *Betonski spavači* u režiji Saše Bana, što ju je produkcijska kuća Hulahop proizvela za HRT. Naslovljena *Socijalizam susreće kapitalizam*, prva epizoda obrađuje sudbinu turističkoga kompleksa Haludovo (projekt Borisa Magaša) u

The first episode of the 4-part documentary series *Slumbering Concrete*, directed by Saša Ban and produced by the Hulahop production company for the Croatian Radiotelevision, was presented at this year's ZAGREBDOX, festival of documentary film held in the last week of February. Titled *Socialism Meets Capitalism*, the episode explores the destiny of the Haludovo tourist complex (project by Boris Magaš) in Malinska, on the

Malinskoj na otoku Krku, a to što relativno površno ovom prilikom imenujemo *sudbinom Haludova* zapravo je komplicirano križanje na kojem se susreće više od nekoliko putanja koje čak i zainteresiranom i upućenom gledatelju padaju na pamet prilikom svakog kontakta *starog* i *novog*, dakle socijalizma i kapitalizma. Spomenuto *susretanje* dominantan je provodni motiv svih epizoda serije u prosječnom

island of Krk. What we will for this purpose relatively frivolously name *the destiny of Haludovo*, is actually a complicated intersection where a number of directions meet. These directions come to mind even to the interested and versed viewer, during each contact of the *old* and the *new*, that is, of socialism and capitalism. The said *meeting* is the dominant common thread of the series (the average length of each episode is 50

Petar Kušan, hotel Plat, Mlini, Dubrovnik, 1971.

Petar Kušan, Plat Hotel, Mlini, Dubrovnik, 1971

▲ Boris Magaš, hotel Palace, Haludovo, Malinska, 1972.

► Boris Magaš, Palace Hotel, Haludovo, Malinska, 1972

50-minutnom trajanju, upravo u pokušaju tumačenja povijesnih okolnosti i dinamike nastanka u *starom* poretku, tranzicijskih ishoda i njihovih aktera, kao i suvremenog stanja u onome što se može odrediti kao *novi* poredak. Zona kontakta je turistička arhitektura socijalističkog modernizma sa svom njezinom prtljagom koja uključuje i arhitektonske ideje, i urbanističku osmišljenost, i onodobnu življenu kulturu, i modernizaciju, i ekonomsku logiku, i transformaciju lokalne zajednice, i priželjkivano pravo svih – da unatoč diferenciranim pozicijama u društvenoj hijerarhiji i startnom deficitu – ostvare pravo na ljetni odmor, turizam i zdravlje. Jer modernizacija u socijalističkom kontekstu uvelike znači da se koncentrični krugovi napretka šire i svojim dosegom obuhvaćaju najšire slojeve društva. Modernitet nakon Drugoga svjetskog rata zapravo je takav, koliko god nakon svih povijesnih iskustava, devijacija i promašaja ta tvrdnja zvučala banalno. Zamišljen je kao projekt, a projekt je uvijek, barem tako tvrde upućeni, usmjeren spram budućnosti, vođen logikom *optimalne projekcije*, jedne od niza avangardističkih inačica koje usmjeravaju pogled prema naprijed. Zato modernitet, modernizam i modernizacija operiraju dominantno u dvjema

minutes), in which its authors try to interpret the historical circumstances and dynamics of creation in the *old* order, transition outcomes and their actors, as well as the current state in what can be defined as the *new* order. The contact zone is tourist architecture of socialist Modernism and all that comes with it, including architectural ideas, urban planning, the culture of living of the time, modernisation, the economic logic and transformation of the local community, and the desired right of everyone to – despite the differentiated positions in the social hierarchy and starting deficit – benefit from a summer vacation, tourism and health care. Because, in the socialist context, modernisation to a large extent means that the concentric circles of progress spread and encompass the widest layers of society. This really is the way of modernity after World War II, as banal as such an assertion may sound after all the historical experiences, deviations and misses. It is envisaged as a project, and a project is always, at least the versed claim it so, directed towards the future. It is guided by the logic of *optimal projection*, one of the strings of avant-garde versions which focus the view towards the future. Hence, modernity, Modernism and modernisation operate dominantly in two

vremenskim dimenzijama: sadašnjosti i budućnosti, pri čemu je logika jasna; naime, transformiramo sadašnjost jer smo usmjereni prema budućnosti u kojoj bi napokon stvari trebale izgledati bolje za sve. Emancipacija je svrha društvenog života i arhitektura tu zauzima nezaobilazno mjesto. ◀ Ukratko, serija *Betonski spavači* pokazuje taj put prema budućnosti i posljedice njezina izostanaka. Druga epizoda, *Kratki susreti uz Jadransku cestu*, posvećena je motelima što ih je uz turističku žilu kucavicu, kao neizostavni dio infrastrukturne turističke ponude, projektirao Ivo Vitić (Rijeka, Biograd, Trogir), ali i motelu/hotelu Ad Turres na ulazu u Crikvenicu. Treća je naslovljena *Megastrukture* i tema su joj kuće-gradovi koji su kapacitetima uvelike nadilazili lokalno naselje uz koje su sagrađeni (Marina Lučica Lovre Perkovića pokraj Primoštena i hotel Ambasador Petra Kušana u Platu kraj Dubrovnika), i to što su sagrađeni pokraj postojećeg naselja, a ne zapravo kao njegov sastavni novi dio, pokazuje svojedobnu dalekosežnost urbanističkog uma: da nije izvedeno tako, mjesto bi, naime, veći dio godine nalikovalo gradu duhova, a nije dobro da ljudi imaju osjećaj kako žive s duhovima koji ožive tek nekoliko mjeseci godišnje. Četvrta epizoda, *Tajanstveni objekt u*

time dimensions: the present and the future. The logic is clear, we are transforming the present because we are focused towards the future where things should finally be better for everyone. Emancipation is a purpose of the social life and architecture holds an inevitable place in it. ▶ In short, the series *Slumbering Concrete* shows this path towards the future and the consequences of its absence. The second episode, *Brief Encounters along the Adriatic Highway*, is dedicated to the motels which were designed by Ivo Vitić along this tourist artery as an indispensable part of the tourism infrastructure. It also deals with the Motel/Hotel Ad Turres at the entrance to Crikvenica. The third episode is titled *Megastructures* and deals with houses-cities whose capacities greatly surpassed the nearby local settlements (Lovro Perković's Hotel Marina Lučica near Primošten and Petar Kušan's Hotel Ambasador in Plat near Dubrovnik). The fact that they were built next to the existing settlements, and not as their new integral parts, indicates just how far-reaching the urbanist mind of the time was. Had this not been done so, those settlements would have looked like ghost towns for most of the year, and it is not good for the people to feel as if they are living with ghosts who come

Ivo Vitić, motel
Sljeme, Preluk,
Rijeka, 1965.

Ivo Vitić, Sljeme
Motel, Preluk,
Rijeka, 1965

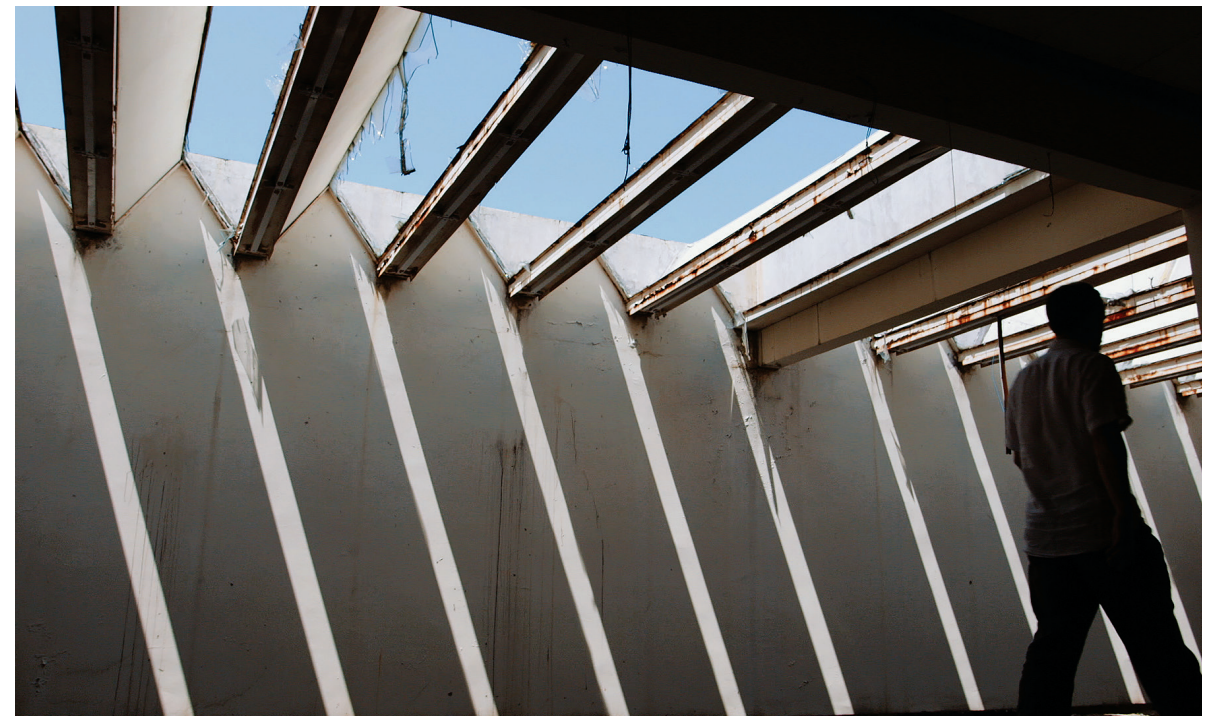

Betonski spavači predstavljaju najznačajniju dokumentarnu produkciju vezanu uz najšire shvaćeno područje arhitekture

borovoj šumi, posvećena je dječjem odmaralištu/lječilištu u Krvavici, mjestu na pola puta između Baške Vode i Makarske, što ga je projektirao Rikard Marasović, zgradi-otkriću koje tek posljednjih desetak godina izaziva pozornost arhitektonske i stručne javnosti. *Betonski spavači* dalekosežna su, autorski izvrsna naslovna metafora u množini, izvedena prema uzoru na svojevrsnu vršnjakinju nekad živih građevina u jednini, naime zbirku pjesama *Kameni spavač* Maka Dizdara. Knjiga je objavljena 1966., upravo u vrijeme kad su građevine koje su u seriji predstavljene, nekako u prosjeku živjele svoje zlatne godine ili im je baš slijedilo razdoblje koje bi se moglo odrediti tom vrijednosnom sintagmom. Potonulo kulturno dobro na koje se Dizdar referira u svojoj zbirci uspostavlja se u seriji na materijalu socijalističkoga turističkog modernizma, pa bi se zapravo moglo dometnuti da je posrijedi suvremeni filmski prijevod posvećen specifičnom arhitektonskom

Slumbering Concrete is the most important documentary production regarding the most broadly interpreted area of architecture

to life for only several months a year. The fourth episode, *Mysterious Object in the Pine Forest* is dedicated to the children's health resort in Krvavica (a little place half the way between Baška Voda and Makarska), designed by Rikard Marasović. This building-discovery only started to raise interest of the architectural and professional public during the last decade. *Slumbering Concrete* is a far-reaching, excellent metaphor of a title of a peer of these once living constructions — Mak Dizdar's collected poems *Stone Sleeper*. The book was published in 1966, at the very time when the buildings presented in the series were somewhat going through their golden era or were just to experience a period to which such value can be attributed. The sunken cultural good which Dizdar refers to in his collection is, in the series, based on the material of the socialist tourism Modernism. And actually, we could say further that this is a contemporary film translation dedicated to a specific

Lovro Perković,
hotel Marina
Lučica, Primošten,
1971.

Lovro Perković,
Marina Lučica
Hotel, Primošten,
1971

kronotopu koji se uvelike podudara s pjesnikovom namjerom izvedenom na drukčijem kulturnom predlošku — stećcima i epitafima srednjovjekovne Bosne. Ako je Dizdarova lirski izvedba zaokupljena jednom apokalipsom, ovoj filmsko-arhitektonskoj izvedbi Saše Bana i suradnika tema je svakako devastacija čiji razmjor upućuje na apokalipsu. *Iz kulturalno-studijske perspektive radi se o javnoj arhitekturi koja se istodobno uspostavlja kao demokratska infrastruktura, a socijalizam je pritom tek kišobranski označitelj za niz procesa, svojevrsno pogonsko gorivo koje je u različitim društvenim područjima, od arhitekture preko politike do ekonomije i obrazovanja proizvodilo komplementarne artikulacije s manje ili više jasnim konkretnim učincima. Jednako se može ustvrditi i za lokalnu varijantu kapitalizma, kao i za njegovu arhitekturu. Sve to prožima diskurs serije, sve to — što u prvom planu ili pozadini, naratorskim opaskama, opisima i objekcijama Maroja Mrduljaša, koji je arhitektonski cicerone serije, ili pak zahvaljujući iskazima sudionika — izlazi na vidjelo. U jednom, vjerojatno najvažnijem, aspektu jugoslavensku verziju socijalizma, pozicioniranu u hladnoratovsku slatku trećost, moglo bi se protumačiti i kao socijalističku varijantu zapadnjačke države blagostanja. Intervencionistička država na zadatku ubrzane ili u ishodu komprimirane modernizacije pokušava u što kraćem vremenu osmisliti vlastito postojanje, a arhitektura se može razumjeti kao njezina demokratska*

architectural chronotope which largely coincides with the poet's intention implemented in a different cultural template — monumental medieval tombstones known as *stećci* and epitaphs of medieval Bosnia. If Dizdar's lyric performance is preoccupied with an apocalypse, this film-architectural feature of Saša Ban and his collaborators undoubtedly deals with devastation on the scale which points to an apocalypse. *From a cultural study perspective, this is public architecture which simultaneously sets itself as a democratic infrastructure. Socialism is here merely an umbrella marker for an entire string of processes, a kind of fuel which created complementary articulations with more or less clear concrete effects in different social fields, from architecture through politics to economy and education. The same can be said for the local version of capitalism, as well as its architecture. All of this permeates the discourse of the series. All this — up front or in the back — comes to light thanks to the narrating remarks, descriptions and observations of Maroje Mrduljaš (who is the architectural cicerone of the series), as well as to the statements of the participants. In one and probably the most important aspect, the Yugoslav version of socialism, positioned in the Cold War sweet thirdness, could also be interpreted as a socialist version of the western welfare state. An interventionist State, with a task of accelerated or comprised modernisation is trying to design its own existence in as short time as possible.*

infrastruktura. 🔵 *Betonski spavači* predstavljaju najznačajniju dokumentarnu produkciju vezanu uz najšire shvaćeno područje arhitekture. Svaka je epizoda višepplanska, odnosno otvara različite, ali komplementarne tematske linije i tako upućuje na složenost problema, kao i na proizvođačku osviještenost svih aspekata problema. Nije riječ samo o onome što je bilo, da ne bude zabune. Stvar je uvelike posvećena onome što se upravo zbiva, kao i onome što bi se moglo dogoditi. Tamo gdje se ne događa ništa ili se iz različitih razloga nikakav pomak ne može dogoditi, serija pomno obrađuje uzroke i traži rješenja, što projektna, što lokalna, što državna. Autorska ekipa posvećena je prošlom, ali jednakom je energijom odlučila pretočiti njegovu izostalu budućnost u budućnost njegove kreativne ostavštine. 🔵 Upravo je zato *Betonske spavače* prije nego potrebno *gledati* (i doslovno i metaforički) na nekoliko razina. Na prvoj se svaka epizoda uključuje u *povijest arhitekture* odnosno specifičnu artikulaciju socijalističkog modernizma u arhitekturi. Stručni opis, razgovori o projektu, način izvedbe, analiza prostora, rješenja i kontekstualizacija, uz izvrsne vizuale građevina, proizvode funkcionalno popularno znanje koje je prije nego potrebno da bi se problem razumio i izvan stručnog kruga. 🔵 Na drugoj se razini

Architecture can be seen as its democratic infrastructure. 🔵 *Slumbering Concrete* is the most important documentary production regarding the most broadly interpreted area of architecture. Each episode has a multi-plan; it introduces different yet complementary thematic lines, thus pointing to the complexity of the problem as well as to the production awareness of all aspects of the matter. To avoid confusion, this is not just about the things that once were. The series is largely dedicated to what is currently going on as well as to what could happen. With regard to areas where nothing is happening or no progress can be made, the series carefully explains the causes and seeks the solutions on project as well as local and state level. The authors are dedicated to the past, but they use the same amount of energy to transfuse its missing future into the future of its creative legacy. 🔵 This is exactly why the *Slumbering Concrete* must be seen (literally and metaphorically) on several levels. On the first level, each episode engages in the *history of architecture*, that is, in a specific articulation of the socialist Modernism in architecture. The professional description, discussion about the project, method of execution, analysis of the space, solutions and contextualization, along with excellent visuals of the buildings, produce a functional popular

serija čita kao *tranzicijska pripovijest* odnosno slijed devastacije koji je zahvatio socijalistički modernizam, riječima Richarda Hoggarta — iz još jedne knjige vršnjakinje današnjih *Betonskih spavača*, naime *The Uses of Literacy* (1957.), koja je u ishodištu kulturalnih studija — novi poredak odnosno kapitalistički, privatizacijski i tranzicijski rad na ostavštini socijalističkog modernizma. Kako je svako izlaganje prazno ako u njemu nema ljudi, na trećoj su *Betonski spavači* svjedočanstvo o *lokalnoj zajednici*, njezinom interesu, vlasničkim problemima, repovima koji se vuku dulje od dva desetljeća, privatnim vlasnicima i državi oličenoj u instituciji poznatoj kao DUUDI. Vlasnički zahtjev za zatvorenom plažom u Haludovu, koja je oduvijek bila i plaža lokalne zajednice, rječit je primjer u osnovi najvažnijeg nesporazuma. Na četvrtoj su razini epizode serije ujedno i posvećene *radničkoj povijesti*, bili to nekadašnji radnici Vitićeva trogirskog motela, sindikalci iz Haludova, zadnji upravitelji začudnog objekta u Krvavici ili recepcionarke koje ponosno pokazuju kako je zajednica dnevno školovala modernističko oko na sačuvanim muralima i velikoformatnim kompozicijama Glihe, Price ili Murtića. Na petoj razini ogledaju se i elementi *borbe za ostavštinu* socijalističkog modernizma, njegovu revitalizaciju ili barem

knowledge which is necessary in order to understand the problem outside of the circle of professionals. 🔵 On the second level, the series is read as a *transition story*, or a sequence of devastation which grasped socialist modernism. In words of Richard Hoggart from his book *The Uses of Literacy* (1957), which is considered as a key influence in the founding of cultural studies, the *new order*, that is, the influence of capitalism, privatization and transition on the legacy of socialist modernism. Every presentation is empty without people and therefore, on the third level, *Slumbering Concrete* is a testimony about the *local community*, its interest, ownership problems, unresolved issues that have been dragging on for over two decades, private owners and the State personified in the institution known as the State Property Management Administration. The ownership claim for a closed beach in Haludovo, which has always been a beach for the local community, is an expressive example of what is essentially the most important misunderstanding. On the fourth level, episodes of the series are dedicated to the *workers' history*. This includes the former employees in Vitić's Trogir Motel, union people of Haludovo, last managers of the wondrous facility in Krvavica or receptionists who proudly exhibit how the community got its daily dose of education in

Darko Turato,
hotel Ad Turres
u istoimenom
turističkom naselju,
Crikvenica, 1970.

Darko Turato, Ad
Turres Hotel in the
tourist settlement
of the same name,
Crikvenica, 1970

Rikard Marasović,
Dječje lječilište
i odmaralište u
Krvavici, Krvavica,
Baška Voda, 1964.

Rikard Marasović,
Children's Health
Resort in Krvavica,
Krvavica, Baška
Voda, 1964

Rikard Marasović, ▶
Dječje lječilište
i odmaralište u
Krvavici, Krvavica,
Baška Voda, 1964.

Rikard Marasović, ▶
Children's Health
Resort in Krvavica,
Krvavica, Baška
Voda, 1964

funkcionalnu prenamjenu koja bi zgradama omogućila buđenje iz betonskog sna, oprimjereni kroz lokalnu aktivističku proizvodnju znanja o građevinama (upravo je objavljena dvojezična publikacija *Motel Trogir: nije uvijek budućnost ono što dolazi* / *It is not future that always comes after* u izdanju udruge Slobodne veze iz Zagreba i ONOMATOPEE iz Eindhoven) ili istraživanja arhitekata i povjesničara arhitekture, odnosno projekte u sklopu studija arhitekture, na primjer onog što ga je Idis Turato poduzeo sa svojim studentima u Vitićevu riječkom motelu. Smjer studentskih razmišljanja otkriva se u zadnjim sekvencama druge epizode. I vrijedi se nad ponuđenim rješenjima zamisliti. ▶ *Betonski spavači* svjedoče o vremenu u kojem arhitektura znači i čovjeka, čovjek nužno zajednicu, a zajednica pak ima relativno jasnu projekciju kamo ide i kamo bi željela stići. Uz to, ta zajednica raspolaže i industrijskom infrastrukturom koja joj je potrebna za arhitekturu. Svaki kritički prigovor tom projektu, a može ih se uputiti priličan broj s jasnom i argumentiranom podlogom, ne smije stoga zaboraviti opći, recentni kontekst iz kojeg se odašilje. Komparacija je najprikladniji postupak, a upravo je to višak koji gledatelju ostaje iz same kompozicije svake epizode. Ne radi se, dakle, o još jednoj muzealizaciji socijalizma niti o upućivanju neukih u herojsko doba uz pumpanje osjećaja inferiornosti. Radi se jednostavno o činjenici da bi revitalizacija modernističkih elemenata, odnosno njihova reinvenција u novim okolnostima mogla biti više nego smisleni put. Radi se

modern art thanks to the preserved murals and big-format works of Gliha, Prica or Murtić. The fifth level displays the elements of the *fight for the legacy* of socialist modernism, its revitalization or at least a functional repurposing which would allow these buildings to wake up from the concrete slumber. Such elements are exemplified through local activist creation of knowledge about the facilities (A bilingual edition *Motel Trogir: nije uvijek budućnost ono što dolazi* / *It is not future that always comes after* has just been published by Loose Associations from Zagreb and ONOMATOPEA from Eindhoven) or research conducted by architects and historians of architecture, i.e. projects within the architectural studies (e.g. the project of Idis Turato and his students in Vitić's motel in Rijeka). The course of students' reflections is disclosed in the last sequences of the second episode. And the offered solutions are worth consideration. ▶ *The Slumbering Concrete* testifies about the time in which architecture implied A man, a man inevitably implied the community, and the community has a relatively clear idea of which way it is heading and where it wants to get. Also, this community disposes the industrial infrastructure that the architecture needs. Therefore, every critical objection (and quite a few, with a clear and corroborated foundation, can be made to this project) must not overlook the recent, general context from which it is being sent. The most appropriate procedure is comparison, and this is exactly the surplus left to the viewer by the composition of

Rikard Marasović, ▶
Dječje lječilište
i odmaralište u
Krvavici, Krvavica,
Baška Voda, 1964.

Rikard Marasović, ▶
Children's Health
Resort in Krvavica,
Krvavica, Baška
Voda, 1964

i o tome da zajednica, koliko je god moguće, osvijesti vrijednosti s kojima raspolaže. Radi se, naposljetku, i o tome da se odgovori na pitanje zašto smo kao zajednica prispjeli baš ovamo gdje trenutno jesmo i zašto je baš socijalistički modernizam tako brutalno stradao. Upravo na tome vrijedi zadržati naglasak jer dolazak prvog ministra turizma Republike Hrvatske na Haludovo u godini nultoj hrvatske državnosti usmjerava zaključnu interpretaciju. ▶ *Betonski spavači*, kako saznajemo s Facebook profila serije isporučeni su polovicom ožujka 2016. HRT-u. *Naručitelj* će brzo shvatiti kakav materijal ima u rukama i lako zaključiti što taj materijal povezuje s dvije od tri osnovne funkcije javne televizije. Mislimo, naravno, na informiranje i obrazovanje. Istodobno autorska ekipa pokreće sljedeći krug projekta i radi na osmišljavanju novih epizoda. Hrvatski se kontekst širi na Zagrebački velesajam, domove kulture, radnička sveučilišta i nadopunjuje općejugoslavenskim, od domova JNA do izgradnje Skopja nakon potresa 1963.

each episode. Hence, this is not just another attempt of musealization of socialism or of teaching the ignorant about the heroic period while emphasizing the feeling of inferiority. This is simply about the fact that revitalization of modernist elements or their re-invention in the new circumstances could prove to be more than a reasonable direction. The aim is also to awaken the community to the values it disposes. Finally, this is also about finding the answer to why we, as a society, ended exactly where we are now and why was it the socialist modernism that suffered such a brutal treatment. This is the point that should be emphasized, because the arrival of the first Minister of Tourism of the Republic of Croatia to Haludovo in the year zero of the Croatian statehood directs the concluding interpretation. ▶ *Slumbering Concrete*, as we learn from the Facebook page of the series, was delivered to the Croatian Radiotelevision in mid-March 2016. The *client* will soon realize what kind of material sits in their hands and easily conclude what connects this feature with two out of three basic functions of the public television. Naturally, we refer to information and education. At the same time, the authors are starting the next phase of the project and are currently working on creating new episodes. The Croatian context spreads to the Zagreb Fair, *culture houses*, workers' universities and is complemented by the general Yugoslav context reaching from the Yugoslav army houses to the reconstruction of Skopje after the 1963 earthquake.

Petar Kušan, ▶
hotel Plat, Mlini,
Dubrovnik, 1971.

Petar Kušan, ▶
Plat Hotel, Mlini,
Dubrovnik, 1971

